

tisme in Nederland als een bonte verzameling kerkgenootschappen en zelfstandige kerke-lijke gemeenten, als een conglomeraat van maatschappelijke organisaties, en als een vorm van cultureel erfgoed. Deze laatste twee aspecten komen er in de beschrijving wat mager van af. Wat de toekomst van het protestantisme in Nederland betreft, verwacht Stoffels dat het om betrekkelijk kleine maar actieve kernen zal gaan met daar om heen een kring van sympathisanten en toevallige passanten. Daarnaast zullen strikt reformatorische kerken en evangelische megakerken een trouwe aanhang blijven bedienen.

Ter Borg schetst in zijn bijdrage *Het gewone als vindplaats van het bijzondere* hoe in het gewone leven overal rituelen te vinden zijn, als vormen van gedeïnstitutionaliseerde religie, als markeringspunten en zo als sporen van religiositeit. Of dat religieuze sporen zijn in de traditionele betekenis van het woord is een kwestie van definitie. Markerende rituelen zijn religieus, maar slechts een beetje (118). Ze zijn vaak te vrijblijvend, en moeten telkens opnieuw worden uitgevonden.

Hierbij sluit de analyse van *Zondag over Terugverlangen naar traditie* goed aan. Hij beschrijft in een boeiende bijdrage de individuele religiositeit van de moderne mens met zijn grote huiver voor binding. Het moderne individualisme kent vier vormen, waarvan Zondag met name het expressief individualisme bespreekt. Hierin onderkent hij een zekere ambivalentie: enerzijds het streven naar zelfontplooiing en de wens om anders dan anderen te zijn, en anderzijds een verlangen naar religieuze traditie en gemeenschap. Maar dat verlangen lijkt moeilijk vervuld te kunnen worden, en zo wordt de moderne mens tot eenzaamheid veroordeeld. Alles tezamen een boeiende en lezenswaardige bundel.

Jan
(Tilburg)

Sloot

Damberg, Wilhelm & Staf Helleman (red.) (2010), *Die neue Mitte der Kirche. Der Aufstieg der intermediären Instanzen in den europäischen Grosskirchen seit 1945*, Stuttgart: Kohlhammer, pp. 256, ISBN 9783170216556, € 32,-.

Vink, Nico T.M. (2011) *Van rooms naar hedendaags spiritueel. De zoektocht van een randgelovige*, Zoetermeer: Meinema, pp. 231, ISBN 9789021142968, € 19,90.

Twee recent verschenen boeken vestigen de aandacht op de complexe relatie tussen de leden en de leiding van de Rooms-Katholieke Kerk. In het ene komen autobiografische en cultuur-sociologische overdenkingen van auteur Nico Vink aan de orde. Het andere is een vergelijkende bundel van Helleman en Damberg over de institutionele veranderingen in die kerk.

Nico Vink – veel lezers bekend als lid van de werkgroep godsdienstsociologie – groeide op in de nadagen van het ultramontaans katholicisme, dat hij met warmte en oog voor detail beschrijft. Zoals voor zoveel jongens was de missie een manier om uit het burgerlijke milieu te komen. De opleiding aan het grootseminarie van een congregatie kon zijn

intellectuele behoeften bevredigen. Begin jaren zestig (hij is niet zo scheutig met concrete data) werd hij tot priester gewijd, in een tijd dat het priesterbeeld grondig veranderde. Hij werd naar Brazilië gestuurd, waar hij een meervoudige culturele shock ervoer. Zijn pastorale opleiding bleek nauwelijks aan te sluiten bij de vragen van gelovigen levend in een samenleving met een kleurrijke cultuur, een diepe volksreligiositeit en sterke sociale verschillen. Bovendien moest hij zich voegen in een multinationale groep van medebroeders, gekenmerkt door een overheersende Duitse discipline. Eind jaren zestig, begin jaren zeventig omarmde hij de bevrijdingstheologie en de ideologie van basisbeweging. Hij vertelt met grote eerlijkheid over de schaamte die hem overviel toen een oud-pastorant hem vertelde wat voor haar de consequenties waren van zijn preken (arrestatie, marteling). Eind 1973 ging hij terug naar Nederland voor verdere studie, maar dat gaf opnieuw een gevoel van vervreemding. De kerk in Nederland was in een veranderingsproces en met zichzelf bezig, en zijn ervaringen kon hij daarin niet inbrengen.

Tijdens zijn studie aan de UvA ontmoet hij een student met een homo-relatie en in een flits denkt hij 'dat wil ik ook'. Op soms hilarische wijze beschrijft hij zijn pijnlijke verandering 'van celibataire priester naar homoseksuele antropoloog'. Hij schrijft een dissertatie (1988) over de betekenis van *telenovelas* voor vrouwenemancipatie in Brazilië, waarvan hoofdstuk 5 een uitgebreid verslag biedt. Daarna gaat hij werken bij het Koninklijk Instituut voor de Tropen, een ervaring die hem zeer kritische opmerkingen over de rol van Nederlandse politici en hun beleid inzake ontwikkelingssamenwerking doet maken. In een volgend hoofdstuk richt hij zich op de medialisering van religie waarbij hij de rake analyse maakt dat daardoor de volksreligie verandert van religie door het volk naar religie voor het volk (door commerciële aanbieders). In de laatste hoofdstukken onderzoekt hij de trend naar nieuwe religiositeit en komt hij, gebaseerd op de ervaringen bij het overlijden van zijn broer, tot de conclusie dat die geen echte troost kan bieden. Het belangrijkste voor hem blijft, zo schrijft hij in het laatste hoofdstuk, dat een mens blijft zoeken naar het goede leven en de waarheid, en daardoor voortdurend zijn eigen grenzen blijft overschrijden.

Nico Vink is geen BN'er wiens levensverhaal we allemaal zouden moeten willen lezen. Het is echter interessant omdat het een typisch voorbeeld is van de ontwikkelingsgang van een katholiek in de tweede helft van de twintigste eeuw. Omdat er weinig publicaties zijn die dat op individueel niveau beschrijven is dit boek een aardige aanvulling op de geschiedenis van het Nederlands katholicisme. Wel had hij het autobiografisch gedeelte meer ruimte mogen geven en preciezer mogen opschrijven, en bijvoorbeeld met foto's kunnen illustreren. Verder is het voor het grote publiek interessant dat hij op een speelse en duidelijke manier recente sociaal-wetenschappelijke literatuur inzet om de situering van religie in Nederland te duiden. Tegelijkertijd had hij dit weer systematischer en wetenschappelijker mogen uitwerken. Ik vond het moedig en deels ontroerend te zien hoe hij met een milde en relativerende blik terugkijkt op zijn leven. Behalve als hij schrijft over de katholieke kerk, dan wordt hij erg boos. Ik vroeg me af: waar komt dat gevoel vandaan?

Misschien kan het boek van Hellemans en Damberg op deze vraag een antwoord geven. Hun bundel, het resultaat van een conferentie in Bochum in 2008, gaat uit van de stelling dat de volkskerken minder lokaal en meer bovenlokaal opereren en dat die hogere niveaus gaan functioneren als zelfstandige producenten van religieus aanbod. De aanleiding voor deze verschuiving is dat de gelovigen minder lokaal gebonden zijn en meer optreden als zelfbewuste consumenten, wat gevolgen heeft voor de vitaliteit van de lokale geloofsgemeenschappen. Deze de-lokalisering van religie (door de gelovigen en door het sluiten van plaatselijke kerken) maakt de volkskerken weliswaar flexibeler want minder lokaal gebonden, maar daardoor ook kwetsbaarder in een dynamische sociale omgeving. Dit inleidende kader had van mij wel wat strakker gemogen. Waarom is dit nu een grensoverschrijdende verandering volgens de auteurs? Wat is het grotere organisatie-theoretische en vergelijkende perspectief? Wordt het begrip 'intermediaire instantie' niet bepaald door het perspectief (voor de katholieke wereldkerk is het bisdom intermediair, voor de parochie is het bisdom de top)? En waarom werden de behandelde landen als voorbeeld genomen en niet andere?

Het grootste deel van het boek wordt ingevuld door vier Duitse case-studies. Oehmen-Vierегge en Heinz beschrijven de situatie voor de katholieke kerk. Oehmen-Vierегge beschrijft dat tot de jaren negentig inderdaad de bisdommen meer financiële, inhoudelijke en organisatorische aspecten naar zich toe trokken, maar dat er sindsdien – tegengesteld aan de these – meer regionalisering opgetreden is. Heinz beschrijft de verschillende manieren (diocesane synodes, pastorale gesprekken) waarop in diverse bisdommen in de jaren zeventig en tachtig is geprobeerd om de kloof tussen leiding en kerkvolk te dichten. Deze overleggen onderstrepen de centrale these, maar hij maakt de kanttekening dat in de jaren negentig deze gesprekken verzandden of werden tegengewerkt. Tripp en Hermelink beschrijven de ontwikkelingen in enkele – deels dezelfde – protestantse *Landeskirchen*. Tripp beschrijft dat er een diocesane centralisering plaatsvindt op het gebied van organisatie, financiën en beheer, maar juist niet – tegengesteld aan de these – op het gebied van inhoud. Hermelink daarentegen beschrijft de toegenomen invloed van de regionale organisatie (classes) en dat dat organisatieniveau ook een lange geschiedenis kent en een stevige juridische basis heeft. Deze tegengestelde conclusies op basis van hetzelfde empirisch materiaal laat de lezer (zeker als die weinig eigen inzicht heeft in de materie) enigszins in verwarring achter.

Daarna komen andere voorbeelden aan bod. De Brémond d'Ars zegt over de Franse katholieke kerk dat de parochie erg belangrijk voor de socialisatie is, maar dat met name voor jongerenactiviteiten diocesane activiteiten ontplooid worden. Ook nieuwe bewegingen in de katholieke kerk dragen er enigszins aan bij dat de lokale geloofsgemeenschap lossier komt te staan. Het diocees ontwikkelt zich meer tot een coördinerende en reorganiserende instantie, maar produceert zelf weinig religieuze goederen. Witte beschrijft dat vooral in het tijdvak 1960-1990 instanties als de bisschoppenconferentie en het dekenaat een grotere rol kregen in de katholieke kerk in Nederland. Door verschillende ontwikke-

lingen verschuift de verhouding sindsdien weer meer naar de bisdommen en naar regionale parochies. Christoffersen beschrijft voor de Deense lutherse volkskerk dat de diocesen juist in de verdrukking komen tussen de macht van de regionale leiders enerzijds en de minister voor kerkelijke aangelegenheden anderzijds. Haar conclusie is dat de trend tot de-lokalisering eerder is ingegeven door de sociale omgeving dan door de kerk zelf, en dat er paradoxalerwijze ook een tegengestelde trend is die gaat richting meer bisdom en meer lokale gemeenschap. Tenslotte toont Diotallevi in een doorwrochte bijdrage (waarin hij met Luhmann een ander theoretisch kader inbrengt) dat de diocesen in Italië minder belang hebben gekregen, aan de andere kant denkt hij wel dat ze meer *mogelijkheden* hebben dan vroeger om zich te positioneren in het religieuze veld.

Ikzelf vond dat in de case-studies eerder sprake was van ontkrachtingen van de belangrijkste theses, de redacteurs zeggen in de conclusie voldoende aanwijzingen voor een bevestiging ervan te vinden. Dat de kerken een veranderingsproces doormaken, is duidelijk. Dat er een verschuiving optreedt naar intermediaire instanties is ook duidelijk maar die liggen in protestantse en katholieke kerken volgens mij op andere niveaus. Dat de gesignaleerde veranderingen de kerken in de toekomst kunnen handhaven betwijfel ik omdat de voortdurende seculariseringsdruk de solidariteit verder zal uithollen. Ik heb weinig voorbeelden gezien van een duidelijk optreden als religieuze producent door die hogere niveaus. Ook het bredere belang van de studie ontgaat me: in de conclusie wordt een vergelijking gemaakt met andere grote organisaties, waarbij gezegd wordt dat de ontwikkelingen in de kerken tegengesteld zijn aan wat er daar plaats vindt (namelijk centralisering aan de top). Dit wordt daarmee verklaard dat de kerken regionale nabijheid nodig blijven hebben, maar het maakt het 'grensoverschrijdende' karakter van de studie in vergelijkend-sociologische zin niet veel duidelijker.

Ik kreeg een beetje de indruk dat de redacteurs te weinig greep hebben op het materiaal: zoals het echte religieuze organisaties betaamt, is wat er staat in officiële documenten niet altijd de realiteit. In beleidsstukken en reglementen kan een centralisering worden beschreven, maar omdat ze moeilijk uitvoerbaar is kan ze feitelijk een regionalisering betekenen. Maar ook het omgekeerde kan het geval zijn: waar een regionalisering staat opgeschreven als compromis naar de basis, kan feitelijk een centralisering plaatsvinden. Dit is denk ik ook het taalspel waarin Vink verdwaalt en waardoor zijn frustratie met de kerk blijft bestaan: hij heeft behoefte aan lokale gemeenschap en ziet centralisering. Het mag hem – en anderen – misschien troosten dat de gegevens van de bundel van Hellemans en Damberg volgens mij wijzen in de richting van regionalisering, en dat de volkskerken daardoor eerder dicht bij dan ver af van de zoekenden zullen blijven staan.

Erik Sengers
(Amsterdam)